

VII ENCUESTRO DE JÓVENES INVESTIGADORAS E INVESTIGADORES EN HISTORIA CONTEMPORÁNEA – Mesa 18. *Historia de las ideas e ideas acerca de la Historia* – Granada, 5-7 de Septiembre de 2019.

Història i temps. Una reflexió historiogràfica
Historia y tiempo. Una reflexión historiográfica

Joan Muñoz González
Universitat de Barcelona
joan.jmg@gmail.com

Resum: Durant la modernitat, la noció de progrés va jugar un paper primordial en la conceptualització de la idea d'història i la seva conseqüent ordenació lineal del relat. No obstant això, després dels desastres bèl·lics mundials els esquemes conceptuals regits pel model teleològic van començar a esquarterar-se i la dimensió temporal es va posar en dubte.

Partint de la crisi del paradigma de la temporalitat de la disciplina històrica i tenint en compte les exigències del món actual, el present comunicat reflexiona sobre algunes de les formes de pensar el temps històric. En aquest sentit, es proposa un diàleg entre historiografia, sociologia i filosofia de la història a partir dels conceptes de progrés, acceleració i present dilatat

Paraules clau: historiografia, temps, progrés, acceleració, present dilatat.

Resumen: Durante la modernidad, la noción de progreso jugó un papel primordial en la conceptualización de la idea de historia y su consecuente ordenación lineal del relato. Sin embargo, tras los desastres bélicos mundiales los esquemas conceptuales regidos por el modelo teleológico empezaron a resquebrajarse y la dimensión temporal se puso en entredicho.

Partiendo de la crisis del paradigma de la temporalidad de la disciplina histórica y teniendo en cuenta las exigencias del mundo actual, el presente comunicado reflexiona sobre algunas de las formas de pensar el tiempo histórico. Para ello, se propone un diálogo entre historiografía, sociología y filosofía de la historia a partir de los conceptos de progreso, aceleración y presente dilatado.

Palabras clave: historiografía, tiempo, progreso, aceleración, presente dilatado.

INTRODUCCIÓ

[L]a idea de progreso sostiene que la humanidad ha avanzado en el pasado —a partir de una situación inicial de primitivismo, barbarie o incluso nulidad— y que sigue y seguirá avanzando en el futuro [...] gradualmente y de forma inexorable hacia estadios cada vez más elevados de conocimiento, cultura i perfección moral (Nisbet, 2015: 19–25).

Estas expectativas fueron moldeadas en el marco conceptual de un desarrollo siempre progresivo [...]. Mi generación creció en la cumbre de esta temporalización mitológica, y es muy difícil, quizás imposible, deshacerse de ella y mirar la realidad sin este tipo de lentes temporales. Nunca seré capaz de vivir según la nueva realidad. (Berardi Bifo, 2014)

La imatge que el món occidental havia projectat de sí mateixa a començaments del segle XX no era per res comparable a la de principis de la dècada dels noranta. Quan l'any 1994 l'historiador britànic marxista Eric Hobsbawm va qualificar el període que va de la Primera Guerra Mundial a la fi de l'era soviètica (1914–1991) amb l'expressió *curt segle XX* estava donant un sentit d'unitat a una època que havia vist com els seus valors i la seva essència havien canviat dràsticament. Al seu entendre, l'anomenada *era dels extrems* reunia suficients elements per marcar una successió respecte el *llarg segle XIX* (1789–1914) i l'impacte produït pel col·lapse de l'univers socialista determinava el tancament d'un període (Hobsbawm, 1998: 7).¹ Tanmateix, la manca de perspectiva temporal amb què Hobsbawm va establir la seva proposta va fer que el debat sobre la periodització dels esdeveniments del segle passat es mantingués viu. No fa gaire, l'historiador Jordi Casassas afirmava que els primers anys de segle XXI proporcionaven una distància suficient per considerar que el marc cultural del segle XX s'estenia, més aviat, de 1870 a 1873. Recolzava aquesta idea argumentant que el «model global de societat *desorientada*» que actualment ens determina no prové exclusivament de la fi del «cicle socialista», sinó que cal buscar el seu origen «en el darrer quart [de segle XX] que obre la transició on encara estem instal·lats», moment en què convergeixen diversos elements clau: la crisi energètica, l'impuls del mercat global, el declivi de l'Estat nació tradicional, la fragmentació del present o els primers intents de posar fi a la Guerra Freda durant la Conferència de Hèlsinki (1973–1975) (Casassas, 2018).

¹ Aquest intent de definir la idiosincràsia del segle passat és el que va portar a Hobsbawm a distingir un primer període de catàstrofes (1914–1945), una edat d'or (1945-1990) i una darrera etapa d'esfondrament i decadència (1973-1991). Les tres fases formen el que es coneix com l'*era dels extrems*, concepte amb el que Hobsbawm dóna nom a l'edició original del llibre dedicat al *curt segle xx*: *The Age of Extremes*. (Hobsbawm, 1998: 15–16).

Sigui com sigui, el cert és que l'experiència d'un segle XX amarat de desastres bèl·lics, depressions econòmiques, totalitarismes i catàstrofes atòmiques va transformar radicalment el sistema de coneixement i de valors que havia caracteritzat a la societat moderna occidental i va posar en dubte la idea de progrés —la qual havia jugat un paper primordial en la conceptualització de la idea d'història i en l'ordenació lineal dels seus relats. Per a la història moderna, tan avesada a la teleologia, aquesta ruptura epistemològica qüestionava directament la forma de fer, pensar i explicar la història. I mentre la historiografia de finals de segle, enmig d'una crisi disciplinar, s'ha debatut sobre com mantenir viva la relació entre passat, present i futur, la sociologia i la filosofia de la història han tendit a diagnosticar els símptomes d'un nou temps històric. Com es va produir la pèrdua de fe en el progrés? Quins són els indicis teòrics que ens permeten identificar un canvi en la percepció temporal? Partint de la crisi del paradigma de la temporalitat de la disciplina històrica i tenint en compte les exigències del món actual, el present comunicat reflexiona sobre algunes de les formes de pensar el temps històric. En aquest sentit, es proposa un diàleg entre historiografia, sociologia i filosofia de la història a partir dels conceptes de progrés, acceleració i present ampli.

CRISI DEL PARADIGMA DE LA TEMPORALITAT MODERNA

En el marc de les publicacions dels diferents volums de l'*Enciclopedia Einaudi* (1977-1984), l'historiador Jacques Le Goff, encarregat de coordinar les veus temàtiques vinculades al camp de la *storia*, va referir-se a un total de sis problemes o reptes que, al seu entendre, flanquejaven el concepte: la relació entre la història ocorreguda i la història de la història, és a dir, la historiografia; la correspondència entre la història i el temps —a propòsit de la duració, el calendari o la memòria; la dialèctica entre passat i present, antic i modern, progrés i reacció o optimisme i decadència; els límits de la història pel que fa a l'origen —mite— i a la fi —escatologia i utopia— de la disciplina; les duracions històriques —esdeveniment o llarga duració— a la llum de les diferents escoles, corrents o disciplines que les guien; la història del clima i de la naturalesa (Le Goff, 2012: 9–10).

La recapitulació presentada per l'historiador francès deixava al descobert l'interès creixent per la reflexió i teorització de la història, assenyalant possibles tendències a seguir, però sobretot evidenciant que els principals debats i preocupacions de la historiografia del moment passaven per repensar les relacions entre temps i història. Els diversos debats adduïts reflectien l'estat d'ànim d'una disciplina que, després d'un segle convuls, presenciava com

trontollaven i s'esquerdaven les lògiques epistèmiques de la idea de progrés, és a dir, del paradigma temporal sobre el qual s'havia assentat la historiografia moderna.

Al llarg del segle XX van sorgir diversos estudis i assaigs que, des d'un posicionament més a favor o en contra, pretenien historiar la idea de progrés: *Les illusions du progrès* (1908) de Georges Sorel; *The Idea of Progress* (1920) de John B. Bury; *La crise du progrès* (1935) de Georges Friedmann; *History of the Idea of Progress* (1980) de Robert Nisbet; així com l'entrada de l'*Enciclopedia Einaudi* que Jacques Le Goff va dedicar als conceptes «Progresso/Reazione» (1980). L'atracció que va despertar aquesta noció durant el segle passat —especialment a partir dels anys vint— es pot entendre, en primera lloc, per la pressió o la influència que aquesta idea exercia en l'experiència cultural i política de la societat moderna. En segon lloc, l'interès pot ser explicat pel sentiment de frustració o rebuig que podia generar el fet que un concepte tan vertebrador per la modernitat s'anés exhaurint i invalidant a mesura que el segle XX avançava.

En aquest sentit, a començaments dels anys vuitanta, els interrogants i els pronòstics sobre el futur d'aquesta idea van ser explícitament abordats per part de Nisbet o Le Goff. «¿Es posible», es preguntava el primer, «que la idea de progreso llegue a ser totalmente erradicada del campo intelectual por la acción conjunta de las diversas fuerzas pesimistas que afirman que las civilizaciones tienen un desarrollo cíclico y que la nuestra corre ahora precipitadamente hacia su crepúsculo?» (Nisbet, 2015: 18). El sociòleg estatunidenc, ferm defensor del paper estructural d'aquesta idea, considerava que l'animadversió contra el progrés provenia d'una visió decadent i reaccionària de l'esdevenir històric esgrimida per diversos teòrics —Alexis de Tocqueville, Jacob Burckhardt, Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche, Max Weber, Oswald Spengler— i escriptors —T. S. Eliot, James Joyce, Ezra Pound, W. B. Yeats— (Nisbet, 2015: 440–445). Le Goff, per la seva banda, destacava les dificultats conceptuals que sorgien al combinar la pèrdua de fe en el progrés i el concepte modern d'història:

La creencia en un progreso lineal, continuo, irreversible, que se desarrolla de acuerdo con el mismo modelo en todas las sociedades, ya casi no existe. La historia que no domina el futuro se enfrenta con creencias que experimenta hoy todo un *revival*: profecías, visiones generalmente catastróficas del mundo, o, por el contrario, revoluciones iluminadas [...]. Es el regreso de la escatología. (Le Goff, 2012: 16)

El reguitzell de crítiques contra les tesis del progrés alterava profundament els esquemes conceptuals, metodològics, discursius i socials de la historiografia moderna, contribuint, de

retruc, a fer créixer una crisi que des dels anys setanta amenaçava la científicitat de la disciplina i el paper de l'historiador. La conjuntura política neoliberal, la globalització, el desplegament de les noves tecnologies, l'impuls de la filosofia postmoderna i la fragmentació historiogràfica —amb el sorgiment de la *Nouvelle Histoire* i la incipient proliferació d'enfocaments, mètodes i objectes d'estudi— van contribuir a deixar un terreny plural pel que fa a les formes de fer història, però completament *esmicolat* des d'un punt de vista teòric.² L'historiador Carlos Barros ho explicava en el marc de les reflexions d'*Historia a Debate*:

En 1989 alcanza su clímax una década marcada por el neoliberalismo y el posmodernismo, la fragmentación historiográfica y la crisis de la idea de progreso, que constituye la filosofía base de los tres movimientos historiográficos más importantes del siglo XX [positivismo, marxismo y *Annales*], [...] las cuales se han alimentado [...] de la filosofía de la Ilustración. Los “ataques” desde la filosofía política a la idea de progreso, por un lado la tesis de Francis Fukuyama y por el otro la posmodernidad [de Jean-François Lyotard y de Gianni Vattimo], tocan de lleno a uno de los paradigmas compartidos más importantes de los historiadores del siglo XX: la relación pasado/presente/futuro. [...] Los filósofos posmodernos y Fukuyama parten efectivamente de presupuestos opuestos, [...] pero ambos coinciden en una cosa: nos dejan sin futuro. Ambos enfoques desubican a los historiadores acometiendo contra el paradigma clásico pasado/presente/futuro [...] Desde uno u otro sitio se nos sugiere, en una palabra, que no tenemos futuro como historiadores, salvo como eruditos, sabios marginales y aislados, sumergidos en un pasado cuya investigación no interesa socialmente. (Barros, 1999)

En la línia de les preocupacions plantejades, les tendències historiogràfiques dels darrers anys s'han dedicat a redreçar la crisi de paradigmes mitjançant una síntesi entre vells i nous models i han procurat contrarestar el clima de desorientació amb una visió àmplia i global centrada a recuperar el llegat braudelià de la *longue durée*.³ De fet, en el que portem de segle, hi ha un cert consens a reconèixer la història global com a tendència historiogràfica idònia per a resoldre la qüestió de la fragmentació de la disciplina.⁴

Tanmateix, l'aposta per la història global no hauria d'eximir a la teoria historiogràfica d'afrontar un debat interdisciplinari sobre la crisi del progrés i la conceptualització dels temps històrics. Pot realment la historiografia —almenys una historiografia que aposti per dur a

² Pel que fa a les formes de fer història, veure Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing* (2001), on s'hi exposen diversos enfocaments: història des de baix, història de la vida quotidiana, microhistòria, història cultural, història mediambiental, etc.; pel que fa a l'esmicolament de la disciplina, veure François Dosse, *L'histoire en miettes* (1987).

³ Segons *The History Manifesto*, ens trobem en una crisi de curt-terminisme (short-term), agreujades amb els problemes de medi ambient, govern, democràcia i capitalisme, que dificulten es investigacions a gran escala i que només podrem superar mitjançant una ampliació de mires (Guldi i Armitage, 2016: 216).

⁴ En pocs anys han augmentant els treballs teòrics al respecte. Alguns exemples són: *World History: The Basics*, de Peter N. Stearns (2010); *Aux origines de l'histoire globale*, de Sanjay Subrahmanyam (2014); *The Prospect of Global History*, de James Belich *et al.* (coords.) (2016); o *What is Global History?*, de Sebastian Conrad (2016).

terme una reflexió teòrica profunda de la història— deixar de pensar o problematitzar qüestions tan rellevants com la perdurabilitat, o no, del paradigma de la temporalitat moderna? És possible incorporar les veus de la filosofia de la història, de la sociologia o de les altres ciències socials i humanes a la vista de les noves lògiques socials i epistèmiques que es van perfilant paulatinament des de la dècada dels setanta?

SIMPTOMATOLOGIA D'UN NOU TEMPS HISTÒRIC⁵

A *Crítica y crisis*, el teòric alemany Reinhart Koselleck explicava que l'emergència de la noció de progrés —estretament lligada al naixement d'una burgesia capitalista hegemònica i a les seves promeses de creixement i velocitat— havia substituït la percepció clàssica de la temporalitat.

En el decurso del siglo XVIII se desarrolló la sociedad civil-burguesa, que se consideró a sí misma como el nuevo mundo, en tanto que reivindicó espiritualmente la totalidad del mundo y simultáneamente negó el viejo. Dicha sociedad creció en el ámbito de los Estados europeos y desarrolló, al compás de su separación de él, una correspondiente Filosofía del progreso. Filosofía cuyo tema era la Humanidad en su conjunto, que había de ser encaminada hacia un futuro mejor y más dichoso, a partir del centro europeo, en paz y concordia. [...] El siglo XVIII es la antesala del tiempo presente, cuya tensión interna se ha venido agudizando de modo creciente desde la Revolución francesa (Koselleck, 2007: 24).

D'aquesta manera, Koselleck convidava a pensar que cada període històric podia mantenir la seva particular forma d'experimentar el temps. Però com es determinen els trets específics de cada temporalitat? Hi ha una forma particular d'experimentar el temps avui en dia? I si és així, quins són els elements que la caracteritzen? Per valorar les possibilitats d'una nova temporalitat és necessari aprofundir en els moments de crisi i ruptura que es donen entre les diferents experiències temporals.

Precisament a mig camí entre la historiografia, la filosofia de la història i l'antropologia, l'historiador François Hartog va popularitzar —en diàleg permanent amb el pensament de Reinhart Koselleck i Marshall Sahlins— un model teòric i cultural batejat com a *règim d'historicitat*, el qual li permetia preguntar-se per les experiències i crisis del temps, i pensar i explicar millor les relacions entre passat, present i futur al llarg de la història.

⁵ Epígraf que no amaga la referència a l'assaig de Hans Ulrich Gumbrecht: *Lento presente. Sintomatología del nuevo tiempo histórico*.

Si partimos de diversas experiencias del tiempo, el régimen de historicidad intenta brindar una herramienta heurística, que contribuya a aprehender mejor [...] momentos de crisis del tiempo, aquí y allá, justo cuando las articulaciones entre el pasado, el presente y el futuro dejan de parecer obvias. [...] Busca también una manera de proporcionar nuevas luces, casi desde dentro, en torno a los interrogantes de hoy acerca del tiempo, marcado por el carácter equívoco de las categorías: ¿estamos frente a un pasado olvidado o más bien ante un pasado recordado en demasía?, ¿ante un futuro que prácticamente ha desaparecido en el horizonte o ante un porvenir más bien amenazador?, ¿ante un presente que se consume en forma ininterrumpida en la inmediatez o ante un presente casi estático e interminable, por no decir eterno? Asimismo, permitiría entender mejor los múltiples debates abiertos por doquier en torno a la memoria y la historia, a la memoria contra la historia, al “nunca bastante” o al “ya demasiado” patrimonio. (Hartog, 2007: 38)

Seguint aquestes qüestions, són tres els ordres temporals que l'autor identifica com els més representatius de la cultura occidental: el règim de la història *magistra vitae* —de l'Antiguitat clàssica al segle XVIII—, en el que el passat s'entén com una font d'exemplaritat que guia el present; el règim d'historicitat modern —aproximadament entre 1789 i 1989—, on el pes recau en el futur i el temps adopta una forma lineal i unívoca que es projecta cap a endavant; i el (nou) règim presentista —propri de l'actualitat—, en el que el progrés es parteix, el futur reflueix i la força motriu es desplaça cap a un present dilatat que ho ocupa tot en la seva demanda d'immediatesa (Hartog, 2007: 227–228 i 236). Des d'aquesta varietat perceptiva, la noció de règim d'historicitat s'interessa per les esclatxes i les fissures que modifiquen la continuïtat del curs del temps, i això la converteix en una eina òptima per examinar la crisi de progrés que distancia els ordres temporals de la modernitat i la postmodernitat. Tal i com explica Hartog, la idea d'un règim presentista va prendre forma amb l'estudi i l'observació de les dinàmiques nascudes durant el segle XX:

[E]l curso de la historia reciente, marcada de manera simultánea por la caída del Muro de Berlín en 1989, por el desvanecimiento de la idea comunista basada en el porvenir de la Revolución y por el ascenso de múltiples fundamentalismos, ha trastocado, perturbado de manera brutal y duradera nuestra relación con el tiempo. Aquí y allá, el orden del tiempo se ha puesto en tela de juicio. [...] En tales condiciones, ¿cómo articular pasado, presente y futuro? [...] Sin embargo, en el caso del mundo europeo ya se habían abierto, desde mucho tiempo antes, hondas fallas: algunas en la era inmediatamente posterior a la Primera Guerra Mundial, y otras más después de 1945, aunque de manera diferente. [...] Berlín me daba la impresión de ser una ciudad para historiadores [...] En ambos lados del muro, que había de convertirse poco a poco en un muro de tiempo, se había empezado por borrar el pasado. [...] Ciudad emblemática, lugar de memoria para una Europa atrapada en su conjunto por el dilema entre amnesia y deber de memoria, esa es Berlín en los linderos del siglo XXI. Allí, ante los ojos del paseante-historiador, aún se exhiben fragmentos, huellas, marcas de órdenes del tiempo diferentes, como quien habla de órdenes arquitectónicos distintos. (Hartog, 2007: 21–31)

El pas del règim d'historicitat modern al règim presentista no és nítid ni evident, sinó que combina i juxtaposa diferents moments de crisi de la idea de progrés amb altres de predomini de la continuïtat moderna. A Berlín, Hartog va poder observar, en la simultaneïtat que l'espai urbà propicia, la presència de més d'un règim d'historicitat. Les diferents temporalitats en joc quedaven registrades en les traces arquitectòniques o en l'experiència social i cultural de cadascun dels blocs. Segons l'historiador francès, són múltiples i diverses les fractures que al llarg del segle XX es van obrir sobre el sòl del règim d'historicitat modern. Totes elles, al imprimir-hi la seva marca, deixaven al descobert les empremtes d'un nou règim d'historicitat que, amb major o menor vehemència, generava una ruptura que estripava el passat i desacreditava el futur. En aquest sentit, resulta paradigmàtic el cas de Txernòbil, especialment si es llegeix a partir de la glossa de la periodista bielorrussa i Nobel de literatura (2015) Svetlana Aleksiévitx:

Han pasado veinte años de la catástrofe, pero hasta hoy me persigue la misma pregunta: ¿de qué dar testimonio, del pasado o del futuro? Es tan fácil deslizarse a la banalidad. A la banalidad del horror... Pero yo miro a Chernóbil como al inicio de una nueva historia [...]. Cuando hablamos del pasado o del futuro, introducimos en estas palabras nuestra concepción del tiempo, pero Chernóbil es ante todo una catástrofe del tiempo. [...] La noche del 26 de abril... Durante aquella única noche nos trasladamos a otro lugar de la historia. Realizamos un salto hacia una nueva realidad [...]. Se ha roto el hilo del tiempo. De pronto el pasado se ha visto impotente; no encontramos en él en qué apoyarnos [...] Ha empezado la historia de las catástrofes... Pero el hombre no quiere pensar en esto, porque nunca se ha parado a pensar en esto; se esconde tras aquello que le resulta conocido. Tras el pasado. [...]. El pasado se ha visto impotente ante Chernóbil [...]. En esos cien años ha pasado el gulag de Stalin, Auschwitz... Chernóbil... El 11 de septiembre de Nueva York... Es inconcebible cómo se ha dispuesto esta sucesión de hechos, cómo ha cabido en la vida de una generación, en sus proporciones. [...] En Chernóbil se recuerda ante todo la vida «después de todo»: los objetos sin el hombre, los paisajes sin el hombre. Un camino hacia la nada, unos cables hacia ninguna parte. Hasta te asalta la duda de si se trata del pasado o del futuro. En más de una ocasión me ha parecido estar anotando el futuro. (Alexievich, 2015: 43–56)

Txernòbil és una gran falla temporal —com ho són Hiroshima, Nagasaki o Fukushima, però també Auschwitz, Srebrenica i tants altres esdeveniments històrics de les últimes dècades. El 26 d'abril de 1986, de cop i volta, el temps del progrés es va veure replegat sobre sí mateix i la idea de futur va quedar automàticament estroncada i blindada a l'interior d'un sarcòfag de formigó. Tal i com explica Alexievich —arran de les entrevistes realitzades als testimonis de l'accident— Txernòbil inaugura un nou període històric, el del *després de tot*, protagonitzat per la incertesa de no saber cap a on mirar, si cap a un passat que esdevé refugi d'allò conegut

o cap a un futur que o bé es descarta o bé resta inserit en el present en forma de distòpia. Txernòbil és també, en aquest sentit, la materialització per excel·lència de què la utopia moderna s'hagi vist superada per la distòpia i de què l'amenaça ecològica hagi quedat al descobert.⁶

«Ese futuro», adverteix Hartog, «ya no es un horizonte luminoso hacia el cual nos dirigimos, sino una línea de sombre que hemos puesto en movimiento hacia nosotros, mientras que parecemos pisotear el aire del presente y rumiar un pasado que no pasa» (Hartog, 2007: 224). I amb tot, què ens fa pensar que el règim d'historicitat presentista dibuixat per Hartog és quelcom més que un parèntesi o un trauma mediambiental inserit dins la lògica de la teleologia moderna? Hans Ulrich Gumbrecht, al seu assaig sobre el nou temps històric, ofereix una resposta a aquesta qüestió:

Los dos movimientos, el de desplazar el futuro amenazante a un futuro lejano y el de rellenar el presente con múltiples pasados, convergen en la impresión de que, en el tiempo social postmoderno, el presente se dilata tanto que ningún futuro transportado al presente es capaz de convertirlo en pasado. Precisamente por esta razón se puede suponer que la postmodernidad no es una época más dentro de una secuencia de épocas (por ejemplo, dentro de una clasificación teleológica), sino la construcción filosófico-histórica realizada con épocas sucesivas que realmente han finalizado (Gumbrecht, 2010: 32).

En aquest règim d'historicitat presentista, el futur s'erosiona i el present es dilata —o s'alenteix; segons la terminologia de Gumbrecht— com a conseqüència de l'absorció de múltiples passats. Això es va començar a fer especialment ostensible a finals de la dècada dels setanta, moment en què gran part de la producció cultural va començar a fer referències de forma insistent cap a un passat inespecífic (Fisher, 2018: 39). Hi ha, des d'aleshores una demanda creixent pel que és autèntic, pel que es manté fidel a l'origen, per la roba desgastada i viscuda, pel que és retro, pels *remakes* cinematogràfics, per les restauracions arquitectòniques, pels decorats ambientats en una atemporalitat pretèrita, etc. (Gumbrecht, 2010: 26–27). Amb tot, és interessant observar que aquesta ampliació del present i aquesta fragmentació de la continuïtat temporal ha donat lloc a un procés d'acceleració que no és possible localitzar en cap altre moment històric i que, per la seva omnipresència, difereix substancialment del concepte de velocitat propi de l'era del progrés.

La modernitat, tal i com recorda Judy Wajcman, «presenció espectaculars inventos

⁶ Les utopies i les distòpies, és a dir, la manera com cada temporalitat imagina el futur, contribueixen a llegir, interpretar i transformar el món des de lògiques diferents. Txernòbil és l'exemple de que els relats catastròfics que van començar a sorgir durant el segle XX i que fins aleshores pertanyia a la ciència ficció i eren titllats de pessimistes —com La Zona de *Stalker* (Andréi Tarkovski, 1979)— s'han fet realitat. En aquest sentit, part de l'èxit de les actuals distòpies televisives té a veure amb la creença de què el futur serà un infern (no-futur).

tecnològics, como la máquina de vapor, el ferrocarril, el telégrafo y el teléfono, que vinieron a transformar la conciencia que la gente tenía del tiempo, del espacio y de su entorno» (Wajcman, 2017: 17). Ara bé, en el moment en què l'expansió de la doctrina liberal es va estendre per tot el globus, el capitalisme industrial, alimentat per l'impuls de la tecnologia i les xarxes de comunicació, no va tenir més remei que incrementar el temps de producció per reduir el temps de rotació del capital i continuar obtenint guanys, i aquesta deriva va forçar una desnaturalització del temps modern (Concheiro, 2016: 24 i 43).

Des d'un punt de vista sociològic, a partir d'aquest moment, la manera que tenim d'experimentar el temps —en plena postmodernitat o modernitat tardana— té més a veure amb una acceleració frenètica, immòbil i multidireccional de la realitat que no pas amb una fletxa ascendent i gradual que es projecta cap al futur.⁷ La teoria de la temporalitat accelerada, es fonamenta en les noves formes d'alienació que s'obren en la vida quotidiana, social i tecnològica, les quals xoquen frontalment amb els principis de la modernitat (Rosa, 2016). En la societat de l'acceleració, l'angoixa per falta de temps, l'atragament com a valor positiu o la mercantilització del temps, són algunes de les característiques més habituals (Wajcman, 2017: 17). La nova percepció de la temporalitat reemplaça la premissa moderna de què el món avança cap a millor per una incertesa i desconfiança creixents. «En un mundo acelerado resulta imposible hilvanar una narrativa aglutinadora y coherente para nuestras vidas» (Concheiro, 2016: 84).⁸

En aquest present dilatat i dotat d'una acceleració paralitzadora, hi trobem, en última instància, tres elements que l'acaben de caracteritzar: la imperiosa necessitat de mantenir viva la memòria davant la pèrdua del *telos*; l'auge de polítiques de preservació patrimonial i conservació mediambiental; l'atemporalitat (jurídica) que suposa la imprescriptibilitat dels crims contra la humanitat de les darreres dècades (Hartog, 2007: 233–236). Tots tres elements són assenyalats per part de l'historiador francès com a simptomàtics del temps presentista, ja que reforcen la idea de ruptura amb la continuïtat històrica moderna.

A MODO DE CONCLUSIÓ

Al llarg del present assaig, hem procurat posar en diàleg algunes de les veus que s'han dedicat a pensar la categoria històrica del temps. Hem pogut observar que moltes de les resistències a

⁷ Aquesta tesi la comparteixen sociòlegs com Hartmut Rosa (*Alienación y aceleración. Hacia una teoría crítica de la temporalidad en la modernidad tardía*, 2010), Judy Wajcman (*Esclavos del tiempo. Vidas aceleradas en la era del capitalismo digital*, 2015) o Luciano Concheiro (*Contra el tiempo. Filosofía práctica del instante*, 2016).

⁸ La dificultat per compondre una narrativa coherent dels fets té a veure amb què allò que s'entén per coherència narrativa es troba inserit en un model de representació que, tal i com passa amb la idea moderna del temps, segueix un ordenament lineal. Potser per això, *La pregària de Txernòbil*, es fa possible només gràcies a l'estratègia narrativa d'un *collage* fet a partir de les entrevistes dels diferents testimonis.

l'hora d'acceptar la presència d'un nou valor temporal passen per la incertesa que provoca la ruptura de les relacions entre passat, present i futur pròpia de la modernitat, ja que això genera una dificultat a l'hora d'elaborar un discurs històric coherent. En aquest sentit, considerem pertinent, d'una banda, que la reflexió historiogràfica s'encamini cap a una teorització del relat historiogràfic, entenent que el trencament de la linealitat cronològica de la modernitat no només té afectacions conceptuals, sinó també discursives.

D'altra banda, creiem convenient obrir la discussió sobre la crisi del paradigma de la temporalitat moderna a la categoria de l'espai, entenent, tal i com fa Gumbrecht, que les conseqüències de la ruptura amb la modernitat són *cronotòpiques*: «el presente dilatado se experimenta en el aeropuerto, la arquitectura de una ciudad o una pantalla, como una proliferante multitud de tiempos» (Gumbrecht, 2010: 26). En aquesta línia, el crític cultural Mark Fisher observava que la ruptura entre el passat i el present havia fet aflorar el terme geogràfic de simultaneïtat: «En 1981, la década de 1960 parecía mucho más lejana de lo que parece hoy. Desde entonces, el tiempo cultural se ha plegado sobre sí mismo, y la sensación de desarrollo lineal ha dado lugar a una extraña simultaneidad» (Fisher, 2018: 34).

En una recent conferència titulada «La geografía del pensamiento», la filòsofa Marina Garcés reflexionava sobre aquesta qüestió a propòsit, justament, del clima de desconcert que encara provoca l'esgotament del model explicatiu de la modernitat. Davant les dificultats per articular un sentit a allò que fem després de la modernitat, Garcés responia taxativament: «si la història ens posa difícil respondre a la pregunta on som, potser la geografia —no com a disciplina, sinó com a manera d'estar en el món— ens pot ajudar a respondre aquesta pregunta» (Garcés, 2018). Així, amb tot, creiem oportú destacar que la teoria de la història té el deure de mantenir viu el diàleg interdisciplinari i de continuar explorant i assajant formes no hegemòniques de percebre, pensar i representar la realitat.

BIBLIOGRAFIA

Alexievich, S. (2015) *Voces de Chernóbil. Crónica del futuro*. Barcelona: Debolsillo.

Barros, C. (1999) 'Hacia un nuevo paradigma historiográfico', *Prohistoria: historia, políticas de la historia*, (3), pp. 44–58. Available at:

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5851793>.

Berardi Bifo, F. (2014) *Después del futuro. Desde el futurismo al Cyberpunk. El agotamiento de la modernidad*. Madrid: Enclave de libros.

Casassas, J. (2018) 'Interpretant el segle XX. Reflexions generals', in *Seminari internacional*.

- Formes de fer Història*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Concheiro, L. (2016) *Contra el tiempo. Filosofía práctica del instante*. Barcelona: Anagrama.
- Fisher, M. (2018) *Los fantasmas de mi vida. Escritos sobre depresión, hauntología y futuros perdidos*. Buenos Aires: Caja negra.
- Garcés, M. (2018) 'La geografía del pensament', in Nogué, J. (ed.) *El retorn del lloc. El paper de l'espai geogràfic en l'emergència de noves formes d'organització social*. Girona: Universitat de Girona. Available at: <http://m.diobma.udg.edu/handle/10256.1/5396>.
- Le Goff, J. (2012) *Pensar la historia. Modernidad, presente, progreso*. Barcelona: Paidós.
- Guldi, J. and Armitage, D. (2016) *Manifiesto por la historia*. Madrid: Alianza.
- Gumbrecht, H. U. (2010) *Lento presente. Sintomatología del nuevo tiempo histórico*. Madrid: Escolar y Mayo.
- Hartog, F. (2007) *Regímenes de historicidad. Presentismo y experiencias del tiempo*. México: Universidad Iberoamericana.
- Hobsbawm, E. (1998) *Historia del siglo XX*. Buenos Aires: Crítica.
- Koselleck, R. (2007) *Crítica y crisis. Un estudio sobre la patogénesis del mundo burgués*. Madrid: Trotta.
- Nisbet, R. (2015) *Historia de la idea de progreso*. Barcelona: Gedisa.
- Rosa, H. (2016) *Alienación y aceleración. Hacia una teoría crítica de la temporalidad en la modernidad tardía*. Madrid: Katz.
- Wajcman, J. (2017) *Esclavos del tiempo: Vidas aceleradas en la era del capitalismo digital*. Barcelona: Paidós.